

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра педагогіки, психології,
соціальної роботи та менеджменту

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

Тема: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ
МІЖСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Виконала:
Захарченко Оксана Михайлівна
Спеціальність: 053 Психологія
Освітня програма: Психологія

Науковий керівник:
ст. викладач Мисник С. О.

Допущено до захисту
"___" _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(підпис)

(ініціали, прізвище)

Дата захисту: «___» _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Глухів 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	8
1.1. Спілкування як соціально-психологічний феномен.....	8
1.2. Психологічні особливості молодшого шкільного віку.....	12
1.3. Психолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування в молодшому шкільному віці.....	17
Висновки до 1 розділу.....	23
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	26
2.1. Методи та процедура емпіричного дослідження.....	26
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	29
2.3. Рекомендації щодо підвищення ефективності міжособистісного спілкування молодших школярів.....	36
Висновки до 2 розділу.....	39
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	44
ДОДАТКИ	

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку суверенної України інтереси становлення її економіки та культури, зростання соціальної ролі особистості потребують всебічного стимулювання і розвитку потенційних можливостей людей. Нині, коли відбувається перебудова й оновлення всіх сфер суспільства, відчувається потреба у людях, які можуть створювати сприятливий психологічний клімат у колективі, вміють комунікувати з оточуючими, здатні критично мислити, запобігати або вміло вирішувати конфліктні ситуації, в людях з активною соціальною позицією.

Людська істота не може жити, працювати, задовольняти свої матеріальні й духовні потреби, не спілкуючись з іншими людьми. У процесі історичного та індивідуального розвитку спілкування виступає необхідною умовою буття людини, її самобутності, цілісності, індивідуальності та одним із найважливіших чинників соціального розвитку. Саме через спілкування люди та соціальні групи підтримують різнопланові взаємини: матеріальні, політичні, релігійні тощо. Отже, спілкування – це провідний механізм буття людського суспільства, найважливіша духовна сфера життєдіяльності особи, що виявляється у безпосередньому чи опосередкованому контакті між людьми.

Сучасні українські психологи у своїх працях вивчають окремі аспекти спілкування: спілкування як комунікація (П. Гончарук, В. Рибалка, Ю. Трофімов та інші); загальне поняття «спілкування», його різновиди (Т. Іщенко, Т. Мельничук, В. Москаленко, О. Степанов та інші); основні характеристики спілкування (С. Грищенко, Л.Орбан-Лембрик, І Трухін та інші); культура спілкування (Ф. Арват, Т. Грищенко, С. Кириленко, Є. Коваленко, І. Трухін, П. Щербань та інші.)

Феномен спілкування є надзвичайно різноманітним за своїми виявами. Пріоритетним для сьогочасного періоду вивчення питання спілкування є його

комплексне вивчення в межах різних наукових сфер: філософії й загальної психології (Г. Андрєєва, О. Бодальов, А. Петровський та їхні послідовники), загальної психології та психолінгвістики (наукова школа О Леонтєєва), соціальної і диференціальної психології (М. Обозов та його учні) соціальної та педагогічної психології (наукова школа С. Кондратьєвої, Т. Яценко та інших), педагогічної психології і педагогіки (О. Мудрик та інші).

У Національній доктрині розвитку освіти пріоритетним напрямком є реформування та оновлення освітнього процесу, який має бути побудований на засадах демократизму, гуманізму індивідуалізації. Освіта ґрунтується на педагогіці співробітництва, партнерства, що моделює процеси навчання і виховання на суб'єкт-суб'єктних стосунках. Відбувається перехід від навчально-дисциплінарної моделі педагогічного процесу до особистісно-розвиваючої, яка передбачає навчально-пізнавальну, соціально-комунікативну, та громадсько-організаторську активність учнів. Важливим завданням є формування у школярів вміння міжособистісного спілкування та підготовки їх до життя в умовах ринкових відносин. Детермінантами цього є не тільки прагнення нашої країни приєднатися до цінностей західної європейської цивілізації (відомо, що в західній культурі вміння спілкуватися вважається важливим компонентом ділової й загальної культури людини), а й прагненням подолати відчуження людей, яке обумовлене комп'ютеризацією, розповсюдженням засобів масової комунікації посиленням процесу самотності тощо.

Проблема міжособистісного спілкування у молодшому шкільному віці на цей час є маловивченою. Це обумовлено тим, що в основному досліджується провідна діяльність цього вікового періоду та різноманітні психологічні особливості та новоутворення, пов'язані з нею. Феномен спілкування та взаємостосунків з ровесниками та вчителем досліджуються головним чином у межах навчальної діяльності, як ефективний засіб її організації, але психологічні особливості цих стосунків залишаються недостатньо вивченими.

У молодшому шкільному віці продовжується формування особистості, тому від вміння спілкуватися з оточуючими людьми, налагоджувати контакти, залежать не тільки успіхи у навчальній діяльності, але і подальше життя. Саме у цьому віці учні засвоюють правила і норми спілкування, закладається уміння дисциплінувати себе, організовувати власну і групову діяльність, розуміти цінність співпраці, брати на себе відповідальність тощо. Характер й особливості міжособистісного спілкування молодших школярів визначають ступінь їх самостійності й ступінь свободи серед інших людей у суспільстві.

Водночас зазначимо, що дана проблема потребує дослідження та залишається і нині актуальною. Саме це і спонукало нас до вибору теми бакалаврської роботи «Психолого-педагогічні аспекти міжособистісного спілкування молодших школярів».

Мета дослідження полягає у теоретичному вивченні та емпіричному дослідженні психолого-педагогічних особливостей міжособистісного спілкування молодших школярів.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Вивчити сучасний стан дослідження проблеми міжособистісногоспілкування молодших школярів у психолого-педагогічній і методичній літературі та психологічній практиці.
2. Дослідитипсихолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування учнів молодшого шкільного віку.
3. Розробити рекомендації щодо підвищення ефективності міжособистісного спілкування учнів молодшого шкільного віку.

Об'єкт дослідження – спілкування молодших школярів.

Предмет дослідження – психолого-педагогічних особливості міжособистісного спілкування молодших школярів.

Гіпотеза дослідження: міжособистісне спілкування молодших школярів характеризується наступними психолого-педагогічними особливостями:

ступенем емоційного захоплення ровесником, рівнем комунікативних умінь та навичок. опанування навичками ефективного слухання.

Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети було використано комплекс наукових **методів**:

– *теоретичні методи*: аналіз, систематизація і узагальнення психолого-педагогічної, методичної літератури, досвіду роботи практичних психологів з проблеми дослідження; аналіз, порівняння та узагальнення результатів емпіричного дослідження;

– *емпіричні методи*: анкетування молодших школярів; опитування; психологічні тести дослідження особливостей спілкування молодших школярів; цілеспрямоване спостереження; методи математичної статистики використовувалися для обробки отриманих даних і підтвердження правдивості результатів дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у поглибленні психологічних знань про вікові аспекти міжособистісного спілкування, розгляді та дослідженні психолого-педагогічних особливостей міжособистісного спілкування учнів молодшого шкільного віку.

Практичне значення: дослідження полягає в тому, що отримані емпіричні дані можна використовувати в повсякденній педагогічній діяльності вчителями, практичними психологами для покращення якості освітнього процесу з ЗЗСО. Матеріали та результати дослідження можуть бути використані студентами під час проходження психологічної практики у ЗЗСО, при написанні курсових, дипломних, магістерських та інших робіт, пов'язаних з даною проблематикою з метою їх поглибленого вивчення та розширення тощо.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків до цих розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (42 найменування), додатків. Загальний обсяг бакалаврської роботи

становить 47 сторінок.

Апробація матеріалів дослідження. Результати дослідження репрезентовано на щорічній звітній науково-практичній конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» (м. Глухів, 23-24 травня 2023 року).

Публікації з теми дослідження:

Захарченко Оксана Михайлівна «Психолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування в молодшому шкільному віці» «Наука та освіта в умовах війни: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка» : матеріали щорічної звітної науково-практичної конференції викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти (м. Глухів, 23-24 травня 2023 року).

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Спілкування як соціально-психологічний феномен

Спілкування – складний, багатокомпонентний процес встановлення і розвитку взаємин між особами, що зумовлюється вимогами колективної діяльності й вміщує обмінювання відомостями, побудову спільної стратегії взаємодії, сприйняття і взаєморозуміння інших людей.

Біля джерел вивчення феномену спілкування знаходився В. Бехтерев. Науковець запропонував теоретичні засади впливу групи на особистість, своєрідність розвитку психічних процесів в умовах комунікативної діяльності, розробив практичні методи вивчення спілкування.

В. М'ясищев на початку ХХ ст. запропонував теорію трикомпонентної будови комунікативної діяльності, описав її основні характеристики, організовував та проводив перші експериментальні дослідження спілкування в умовах колективної діяльності [25].

Б. Ананьєв вивчав категорію спілкування у взаємозв'язку з питаннями формування людини як особистості, як суб'єкта діяльності. Учений детально розглядав засоби спілкування, вплив комунікації на психіку індивіда та багато іншого.

У науковій спадщині Л. Виготського спілкування посідає одне з центральних місць. На думку психолога саме спілкування визначає структуру психічних процесів, детермінує їх прояви, називає знаки носіями структурних новоутворень спілкування.

У психолого-педагогічній літературі проблемі дослідження окремих аспектів спілкування присвячені праці таких вітчизняних і закордонних

науковців, як Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, І. Бех, О. Бодальов, М. Боришевський, К. Бюлер, Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, М. Каган, З. Карпенко, І. Кон, М. Лісіна, О. Леонтєв, Б. Ломов, Дж. Морено, Б. Паригін, П. Петровська, Л. Резніков, С. Рубінштейн, А. Урсуд, Дж. Фурст, Т. Яценко та інших дослідників.

Спілкування є соціальним явищем, сутність якого виявляється лише у соціумі. Його соціально-психологічна особливість виявляється у тому, що у процесі взаємодії суб'єктивний світ однієї особи відкривається для іншої, здійснюється обмінювання думками, інтересами, емоціями, відомостями, діяльністю тощо. Комунікація є важливим аспектом буття людини, найважливішими передумовами творення її як істоти соціальної, взаємодії з різними спільнотами. Під час спілкування здійснюється узгоджена інтелектуальна та емоційно-чуттєва співдія людей, що своєю чергою впливає на розвиток спільних поглядів, єдності, взаєморозуміння. Саме це і становить культурно-комунікативний фундамент соціального життя спільноти.

Аналіз наукових досліджень з проблеми спілкування засвідчив, що існують декілька основних підходів до визначення сутності цього феномена [5]:

- 1) Л. Виготський, С. Рубінштейн розглядають спілкування як обмін думками, почуттями, переживаннями.
- 2) Б. Ананьєв, М. Єрастов, М. Каган, О. Леонтєв, М. Лісіна та інші досліджують спілкування як різновид діяльності особи.
- 3) Л. Резніков, А. Урсуд ототожнюють спілкування з комунікацією, специфічним, соціальним засобом інформативного зв'язку.
- 4) Г. Андрєєва, В. Соковнін, К. Платонов вивчають спілкування, як взаємодію, взаємостосунки між суб'єктами, що базуються на діалозі між партнерами.

Психологи надають перевагу підходу, що ґрунтується на принципі нерозривної єдності спілкування та діяльності. Науковці наголошують, що воно є компонентом структури соціально-комунікативної активності особистості.

Аналіз різноманітних підходів та описів феномену спілкування дозволяє виділити науковцям наступні його ознаки: засіб організації діяльності; обмін думками, переживаннями, інформацією, цінностями, результатами діяльності, досвідом; задоволення потреби у підтримці; забезпечення взаємодії, взаєморозуміння, взаємовпливу; суб'єкт-суб'єктний процес, формування міжособистісних взаємостосунків та інші. Перераховані ознаки у більшості випадків є активні, перетворювальні і спрямовані на підтримку життєвого тону особистості, взаємостосунків, виконання спільних дій тощо.

Теоретична модель спілкування чи то його структура вміщує такі компоненти: зміст, мета, засоби, тип зв'язку між партнерами, форма та результат спілкування.

Характеризуючи спілкування Б. Ломов виокремлює наступні його функції [28]: 1) інформаційно-комунікативна функція полягає у процесах формування, передавання й прийманні різноманітних відомостей; 2) регулятивно-комунікативна функція зводиться до регуляції власної поведінки та поведінки інших осіб; 3) афективно-комунікативна функція характеризує вплив спілкування на емоційну сферу особистості, ставлення до навколишнього.

Розглядаючи дефініцію спілкування науковці виділяють у ньому три взаємопов'язані складові: а) комунікативна складова полягає в обміні інформацією між особами, як спілкуються (обмінюванні досвідом, ідеями, інтересами, уявленнями, настроями почуттями тощо); б) інтерактивна складова виявляється у взаємодії учасників під час організації та здійснення спільної діяльності; в) перцептивна складова – це сприймання, розуміння й оцінка людини людиною [20].

Людська комунікація може здійснюватися у різноманітних формах: анонімній (спілкування між незнайомими або не пов'язаними особистими відносинами учасниками); функціонально-рольовій (партнери по спілкуванню виконують різні соціальні ролі або обов'язки в певних часових проміжках); неформальній (характеризується вибірковістю партнера та особистими контактами поза межами офіційних стосунків).

Типологія спілкування ґрунтується на наведених нижче параметрах [5]:

- за змістом: діяльнісне, матеріальне, когнітивне, кондиційне, мотиваційне, особистісне, ділове;
- за контингентом учасників: міжособистісне, індивідуально-групове та міжгрупове;
- за типом зв'язків: односпрямоване, двоспрямоване, безпосереднє і опосередковане;
- за тривалістю: короткочасне і довготривале;
- за формою: закінчене та незакінчене;
- за засобами: вербальне та невербальне;
- за метою: біологічне й соціальне.

Комунікація може здійснюватися на кількох рівнях. А. Добрович виділяє наступні рівні спілкування [40]:

- 1) примітивний рівень. Під час такого спілкування співрозмовник не є повноцінним партнером комунікації, а лише предметом (необхідним чи то таким, що заважає);
- 2) маніпулятивний рівень. У такій комунікації партнер виступає суперником у якого неодмінно треба виграти;
- 3) ігровий рівень характеризується інтересом до співрозмовника, який детермінується симпатією, а не користю;
- 4) стандартизований рівень ґрунтується на конкретних шаблонах, стандартах, це «комунікація масок»;

5) діловий рівень відповідає діловим контактам. Партнер по спілкуванню зацікавлює як учасник колективної спільної діяльності, як особа, яка може допомогти чи то сама потребує допомоги;

6) конвенціональний рівень є провідним під час розв'язання особистих і міжособистих проблем у людському спілкуванні. Партнер по спілкуванню сприймається як рівноправний учасник комунікації;

7) духовний рівень полягає у тому, що партнер комунікації сприймається як носій духовного початку. Це найвищий рівень спілкування.

Отже, спілкування – це соціальне явище, що з'явилося у результаті еволюції суспільно-трудової діяльності через потребу осіб «повідомити якусь інформацію один одному». Суспільна сутність комунікації прослідковується у її сенсі, призначенні, типології, стилях і мотивації. Спілкування завжди супроводжує практичну взаємодію людей (праця, навчання, гра тощо) і здійснює планування, виконання і перевірку їхніх дій. Одночасно воно задовольняє потребу особистості у взаєминах з іншими, що призводить до виникнення почуття задоволення. Процес комунікації оцінюється за такими критеріями, як ефективністю спілкування та ступінь задоволення потреби у виявленні власних почуттів. В індивідуальному розвитку особистості потреба у спілкуванні має соціально-вибірковий характер.

1.2. Психологічні особливості молодшого шкільного віку

Молодший шкільний вік починається зі вступом дитини до школи. Отже, вікові межі цього періоду розвитку збігаються з етапом навчання у початкових класах школи, тобто з 6 (7) до 10 (11) років.

У молодшому шкільному віці продовжується фізичний і психофізіологічний розвиток дитини, що складає передумови для систематичного навчання в школі. На цьому етапі в організмі дитини проходить

стрімкий ендокринний стрибок, що характеризується бурхливим, нерівномірним ростом тіла та внутрішніх органів, вегетативною реорганізацією, збільшенням ваги всіх м'язів тощо. Починають проявлятися відмінності у ході розвитку дівчат і хлопців (дівчатка починають випереджувати хлопчиків після 9 років). Мозок першокласника за своєю вагою наближується до ваги мозку дорослого. Зростає рухливість нервових процесів, процеси збудження і гальмування набувають більшої, порівняно з дошкільниками сталості, однак процеси збудження пересилують. Функціональне значення другої сигнальної системи зростає, слово набуває узагальненого розуміння значення.

Молодший шкільний вік є значущим етапом подальшого становлення та розвитку особистості. І. Бех зазначає: «молодший шкільний вік – це категорія, яка зафіксує особливості психічного розвитку дитини з позиції досягнення соціальних завдань і змісту освітнього процесу як невіддільної складової ціннісних пріоритетів того чи іншого суспільства. Тож, психологічні особливості молодшого шкільного віку як особливої ланки всього шкільного дитинства не можуть вважатися незмінними. Науково доцільним у цьому зв'язку має бути твердження, згідно з яким слід вести мову про відносно стійкі, найбільш визначальні риси цього віку» [1]

На цей віковий період припадає криза 7 років – це етап появи соціального «Я» дитини. Відбувається зміна самосвідомості, що спонукає до переоцінки цінностей, власного місця у системі стосунків. Молодші школярі втрачають дитячу безпосередність. Л. Виготський зазначає, що криза 7 років характеризується узагальненням переживань, що може спричинити стійкі афективні комплекси.

У молодшому шкільному віці здійснюється перехід до систематичного навчання. Дитина стає «суспільним» суб'єктом з відповідними соціально значущими обов'язками, здійснення яких оцінюється суспільством. Соціальна ситуація розвитку у цьому віковому періоді пов'язана з виникненням такого

новоутворення, як «усвідомлення ролі школяра» та потребою переборювати труднощі, що заважають вдалому пристосуванню до освітнього процесу. Соціальна ситуація розвитку залежить від ступеня задоволення соціальних потреб учня, що здійснюються у підсистемах «вчитель – учень» і «учень – учень». Основною суперечністю у початковій ланці є те, що інтелектуальний розвиток школярів випереджує моральний [27].

Провідною у молодшомушкільному віці є учбова діяльність, що і спричиняє кардинальні перетворення у психічному розвитку у цьому віковому періоді. Впродовж навчання у початковій школі відбувається поступовий перехід від сюжетно-рольової гри з елементами навчання – до навчальної діяльності з елементами ігрової. Навчальна діяльність молодших школярів має наступні особливості: а) вона різностороння, завдяки включеним складникам з ігрової діяльності; б) заохочувальна; в) орієнтована на засвоєння способів предметних і пізнавальних дій; г) для школяра об'єктивно короткочасна, а суб'єктивно – навпаки; д) процес подання знань є розгорнутим. Складові навчальної діяльності формуються поступово. Складнішими та більш глибокими стають цілі та зміст навчання. Для учнів початкових класів способом регуляції навчальної діяльності поступово стає пізнавальна потреба. Учні починають здійснювати пізнавально-пошукову діяльність під керівництвом педагога. Поступово вона перетворюється на самостійну діяльність. У школярів починають переважати мислительні та мовні дії, їм підпорядковуються мнемічні, практичні та інші. Для дитини опанувати навчальною діяльністю означає навчитися самостійно вчитися, самовдосконалюватися. У результаті навчальної діяльності молодші школярі не тільки отримують знання, засвоюють наукові поняття, але і змінюються самі, розвиваються.

У процесі опанування учбовою діяльністю виникають психологічні новоутворення в особистості молодших школярів. Вони складають подальші передумови розвитку психіки на підлітковому етапі. Найважливішими

особистісними новоутвореннями молодшого шкільного віку є: 1) розвиток довільної регуляції психічних процесів, поведінки та діяльності (опанування самоконтролем як здатністю до саморегуляції, вмінням здійснювати власну діяльність згідно з поставленою метою, свідомо прийнятими намірами і рішеннями); 2) рефлексія (усвідомлення учнем того, як його сприймають інші); 3) внутрішній план дій (перспективне планування, «дії в собі»); 4) розвиток нового пізнавального підходу до навколишнього світу; 5) орієнтування на гурт ровесників[27].

Посилено, але нерівномірно у молодшому шкільному віці розвиваються психічні процеси. Навчання впливає на перебудову всіх психічних процесів. Вони характеризуються довільністю, продуктивністю і стійкістю. Відбувається інтелектуалізація функцій психіки.

Панівного значення у молодшому шкільному віці набуває мислення. Наочно-образне мислення є переважаючим, але поступово здійснюється перехід до словесно-логічного. В учнів формуються наукові поняття. Основними напрямками розвитку інтелекту в цьому віковому періоді є наступні: єднання й перебудова всіх наявних видів мислення, опанування та дійове застосування мовлення як знаряддя мислення, формування понять, технік мислити розсудливо, критично.

Сприймання учнів початкових класів недостатньо диференційоване, але емоційне. До кінця вікового періоду збільшується його керованість, підвищується значення упорядкованого спостереження.

У молодшому шкільному віці ліпше розвинута мимовільна увага, орієнтована на барвисте, ефектне, нове, привабливе. Діти легко відволікаються, не здібні до тривалого зосередження уваги. Довільна увага є слабкою і нестійкою.

В учнів початкових класів стрімко розвивається механічна пам'ять. Трохи відстає опосередкована, логічна пам'ять. Школярі опановують прийоми

логічного запам'ятовування. Збільшується обсяг смислової та словесно-логічної пам'яті, посилюється свідоме керування нею.

Під час опанування навчанням поліпшується репродуктивна увага та розвивається творча. Наприкінці вікового періоду виявляється наполегливість, завзятість як вольові риси характеру. Продовжує посилено розвиватися мовлення, воно стає більш виразним. Розвивається писемне мовлення.

Здійснюється поглиблення знань й удосконалення умінь і навичок школярів. У переважній більшості учнів виявляють як загальні, так і спеціальні здібності до всіляких форм діяльності, посилюються особистісні відмінності між дітьми. Е. Еріксон у своїй концепції стверджує, що саме у даний віковий період формується почуття соціальної та психологічної компетентності (чи то неповноцінності) та почуття диференційованості власних перспектив.

У дітей зміцнюється така риса особистості, як мотив досягнення успіху. На вказану мотивацію впливають самооцінка та рівень домагань.

Молодший шкільний вік вважають сприятливим для [1]:

- формування мотивації учіння, розвитку пізнавальних потреб і інтересів;
- розвитку засобів, способів і навичок учбової діяльності, уміння вчитися;
- розвитку навичок самовладання, самоорганізації, саморегулювання;
- опанування соціальними, етичними, моральними нормами;
- розкриття персональних властивостей;
- вироблення адекватної самооцінки, розвитку критичності до власної особистості та оточуючих;
- розвитку комунікативних навичок, побудові тривалої дружби.

Отже, молодший шкільний вік - етап позитивних змін і перетворень. Дитина розвивається як активний суб'єкт, який пізнає навколишній світ і самого себе, набуває власного досвіду. У молодшому шкільному віці здійснюються суттєві зміни в психічному розвитку дитини: якісно трансформується пізнавальна сфера, формується особистість, починає складатися новий тип

стосунків з ровесниками й дорослими. Дорослий поступово втрачає свій авторитет, більшого значення для дитини починають набувати однолітки, зростає роль дитячого спільноти.

1.3. Психолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування в молодшому шкільному віці

Дитина, вступаючи до школи, поступово входить до нової системи взаємостосунків з оточуючим середовищем. Вона зобов'язана не тільки щоденно ходити до школи, але й підкорятися нормам навчальної діяльності. Міжособистісна комунікація стає важливою школою соціальних стосунків.

Міжособистісні взаємостосунки – це комплекс об'єктивних зв'язків та взаємодій між людьми, які належать до конкретної групи з певною системою установок, очікувань, стереотипів, орієнтацій, завдяки яким особи сприймають і оцінюють один одного. Емоційне забарвлення є характерною ознакою міжособистісних взаємостосунків. Отже, ми можемо визначити їх як : « взаємини людей, що формуються в процесі безпосередньої взаємодії в групі, мають неформальний характер і містять емоційно забарвлену та значущу оцінку партнерів по спілкуванню» [29]. Міжособистісні стосунки охоплюють різноманітне коло явищ, але головним регулятором їхньої сталості, глибини, неповторності є привабливість однієї особистості до іншої. Тому основним критерієм оцінки таких взаємостосунків є стан задоволеності чи то незадоволеності.

У початкових класах школи школярі активно оволодівають навичками комунікації з дорослими та однолітками. Набуття навичок соціальних взаємостосунків зі спільнотою ровесників, уміння відстоювати власну позицію, думку, своє право на автономність і вміння заводити друзів є головними завданнями психічного розвитку на цій віковій стадії [32].

У молодшому шкільному віці простежуються два напрямки соціальних стосунків: «дитина – дорослий» і «дитина – однолітки». Ці сфери взаємопов'язані між собою через ієрархічні зв'язки.

У системі «дитина - дорослий», окрім стосунків з батьками з'являються стосунки з вчителем, які регулюють суспільні нормативні вимоги що до поведінки та діяльності учня. Саме педагог, який висуває вимоги дитині, оцінюючи її поведінку, формує передумови для соціалізації та стандартизації поведінки школяра в плані соціального простору. Учитель виступає референтною особою для учня. Діти звертаються до педагога з різноманітних питань – від випадкових несуттєвих до глибоких, особистісних, діляться своїми турботами, переживаннями, домашніми подіями. У випадку образи школяра іншими вчитель виступає моральним арбітром. Характер спілкування з педагогом відбивається на психічному стані учня, спричиняє появу позитивних чи то негативних емоційних переживань, що, своєю чергою, характеризує ставлення школяра до навчальної діяльності. Учитель також впливає на спілкування з однокласниками та на стосунки у сім'ї [34].

Спілкування з батьками зосереджено в основному на навчальній діяльності, на стосунках учні з педагогами й однокласниками. Змісту традиційного сімейного спілкування з дитиною доповнюється подіями її шкільного життя.

У процесі спілкування молодших школярів домінують комунікативна та інтерактивна функції.

Учні початкових класів комунікують на конкретних предметно-практичних підставах. Саме вони зумовлюють зміст, тривалість, інтенсивність і стійкість спілкування. Віковими особливостями комунікації у молодшому шкільному віці є наступні: у першому та другому класах зміст спілкування обумовлюється навчанням й грою, а у третьому – четвертому класах знижується

значення навчальної діяльності як змістової сторони спілкування і починає зростати громадська діяльність [32].

У молодшого школяра значно розширюється коло спілкування: у нього є товариші по класу, по сумісній діяльності, в позашкільних справах. Однак утрата товариша не стає предметом глибоких переживань, як правило, швидко знаходиться заміна. Загалом комунікація у цьому віковому періоді поділяється на товариське спілкування та дружні взаємини. Товариське спілкування притаманне кожній дитині та відбувається переважно з ровесниками своєї статі. Детермінантами його виникнення є взаємодія під час спільної діяльності чи то у класному колективі під час навчальної діяльності, чи то під час діяльності, що стихійно і несподівано виникає між дітьми. Дружні взаємини, в основному проявляються під час спільних ігор у школі або у позашкільному середовищі.

О. Киричук зауважує, що до кінця навчання дитини у початковій ланці підвищується роль взаємостосунків з однолітками. Здебільшого комунікація молодших школярів з однолітками здійснюється в ігровій діяльності, та в процесі виконання спільної діяльності. Діти контактують в групах непостійного складу, в залежності від навчальної діяльності або змісту гри, також емоційного стану, інтересів і запитів, які швидко міняються в залежності від конкретної ситуації [19].

За критерієм вибору простору комунікації молодших школярів можна поділити на дві групи [19]:

1) спрямовані на спілкування вдома, у дворі та в школі. Таким дітям притаманне бажання до усамітнення, пов'язане з будь-якою предметною діяльністю (читання, малювання, ліплення тощо). На самоті діти фантазують і спілкуються з вигаданими товаришами. Це компенсує відсутність партнерів чи то будь-яких можливостей, які притаманні товаришам чи є бажаними для них самих;

2) спрямовані на вуличне спілкування (прилеглі двори та вулиці). Таким дітям притаманне більш широке коло спілкування. Вони орієнтовані на спілкування під час рухливих та спортивних ігор і різноманітних заходів, менше комунікують з дорослими, більше з дітьми різного віку.

Для молодших школярів набуває значення не тільки оцінки дорослих, а й думка друзів. Комунікація з однолітками починає набувати більшої важливості, учень гостріше переживає за оцінку приятелями власних дій, намагається добитися їх похвали таким чином зайнявши певне місце у спільноті однокласників. Про зростання впливу ровесників, наприклад, свідчить наступний факт: в 9-10 років діти набагато болючіше переносять докори, одержані в присутності інших однокласників.

Характерними рисами спілкування з однолітками є його емоційна насиченість, чутливість, надзвичайна яскравість, виразність, розкутість дій. У спілкуванні з дорослими школярі обмежені дотриманням певних правил і норм поведінки, а у спілкуванні з ровесниками учні можуть використовувати різноманітні нестандартні та нерегламентовані рухи та дії, не дотримуватися певних зразків. Під час комунікації з іншими дітьми в учнів початкових класів спостерігається велика кількість експресивних проявів, що свідчать про виникнення різноманітних емоційних станів. В учнів початкових класів у спілкуванні переважають ініціативні дії над відповідями. Важливими є їхні власні дії або висловлювання, ініціативність однолітків переважно не підтримується. Спостерігається чутливість до впливу партнерів по спілкуванню. У деяких випадках неузгодженість у комунікативних діях призводить до появи конфліктних ситуацій, образ на ровесників[12].

На початку молодшого шкільного віку дитина обирає учасника по спілкуванню головним чином завдяки оцінкам педагога, досягненням у навчанні, а наприкінці вікового періоду виникає інша мотивація міжособистісних стосунків, пов'язана з оцінюванням персональних рис.

У даний віковий період здійснюється ініціативне налагодження дружніх контактів. Для дитини 6-7 років друзями є ті з ким вона грає, кого зустрічає частіше за інших. Вибір друга обумовлюється спільністю зовнішніх життєвих чинників: приваблива зовнішність, учні сидять за однією партою, живуть поряд, разом відвідують гурток, цікавляться одними й тими ж комп'ютерними іграми тощо. У цьому віці школярі звертають увагу в основному на поведінку, ніж на особистісні якості. Дружні зв'язки слабкі та нетривалі, вони легко з'являються і досить швидко можуть обірватися. У 8-11 років діти вважають своїми друзями тих, хто їм допомагає, поділяє їхні інтереси, відгукується на прохання. Для появи взаємної симпатії та дружби важливими вважаються такі якості як доброта, уважність, чесність, самостійність, упевненість у собі, суспільна активність. Згодом у дитини складається система міжособистісних стосунків у класі.

Міжособистісні стосунки базуються на емоційному ґрунті, хлопці й дівчата представляють собою, зазвичай, дві самостійні мікрогрупи. Переважає спілкування між дітьми однієї статі. Комунікація між хлопцями й дівчатами у молодшому шкільному віці неінтенсивна, виявляється у видах діяльності організованих педагогом, за місцем проживання, у вуличних іграх. У початкових класах школи виділяють дві моделі різностатевого спілкування, що відбувається досить інтенсивно. Перша модель – це комунікація між хлопцями й дівчатами, які займають несприятливе становище у системі спілкування однолітків своєї статі. Спілкування таких дітей спілкування з ровесниками іншої статі є виявом компенсації. Друга модель – це комунікація між хлопцями й дівчатами, які займають як несприятливе, так і сприятливе становище у системі спілкування однолітків своєї статі. Ця комунікація ґрунтується на підставі копіювання взірців, запозичених у старших дітей. Наприклад, прогулянки удвох, гуртове переглядання кінофільмів, відвідини один одного

вдома, спроби залицяння тощо. У змісті бесід переважають теми про своїх рідних, знайомих, свої сім'ї, про товаришів тощо[6].

Наприкінці молодшого шкільного віку особисті емоційні зв'язки та стосунки розпочинають підтверджуватися моральною оцінкою кожної дитини, ґрунтовно усвідомлюються персональні властивості. З віком у школярів підвищується повнота та адекватність усвідомлення свого місця у спільноті ровесників. Комунікація з ровесниками сприяє прояву індивідуальної самобутності, дозволяє молодшим школярам реалізовувати власні пізнавальні інтереси, проявляти власні здібності, отримувати відгук від інших дітей на свої дії, поведінку тощо. Під час спілкування з ровесниками відбувається збагачення партнерів різноманітною інформацією, яка сприяє виникненню пізнавальних інтересів у різноманітних видах діяльності. Однак, у процесі комунікації з однолітками можуть бути втрачені раніше сформовані інтереси та прагнення, а також проявлятися соціально шкідливі зацікавлення.

Відбуваються зміни у комунікації з оточуючими людьми поза межами школи, обумовлені новою соціальною роллю молодшого школяра. Учень намагається чітко позначити власні права та обов'язки й очікує довіри дорослих до набутих нових умінь. Збільшується час комунікації та ускладнюється її зміст, теми, мотиви й форми.

У молодшому шкільному віці зміст спілкування з дорослими обіймає усі сфери діяльності дітей. Наприклад, з батьками налагоджується ділове спілкування, зумовлене навчальною діяльністю. Спілкування в родині суттєво відбивається на міжособистісній комунікації з ровесниками. А. Мудрик відмічає, що позитивні, доброзичливі взаємостосунки під час спілкування з батьками сприяють створенню емоційного благополуччя, впевненості дітей під час спілкування з однолітками. На думку О. Корніяки, оцінка дорослими інших дітей суттєво впливає на прагнення до комунікації з ровесниками[18].

Науковці вважають, детермінантами труднощів комунікації у молодших школярів можуть бути: сором'язливість (знижений ступінь екстраверсії, тривожність, труднощі комунікації, невротизм, знижений контроль і спрямованість соціальної поведінки), неблагополучні сімейні стосунки (непослідовність і суперечливість виховання), психофізіологічні порушення, соматичні й спадкові хвороби (відмова або уникнення спілкування, замкненість, пасивність, заглиблення у себе), підвищена збудливість, що супроводжується агресивністю, забіякуватістю, конфліктністю, мстивістю тощо.

Отже, у молодшому шкільному віці дитина активно оволодіває навичками комунікації. Зі вступом до школи вона вступає у процес міжособистісної взаємодії з учителями та ровесниками. Упродовж вікового періоду ця взаємодія характеризується певною динамікою і закономірностями розвитку. Потреба у комунікації з однолітками у молодшому шкільному віці перевершує всі інші, стає провідною. Діти мають потребу один в одному та віддають перевагу спілкуванню з однолітками. Структура спілкування молодших школярів нестійка і рухлива. Переважають ситуативні контакти з ровесниками у конкретних видах діяльності, організовуються ситуативні ігрові спільноти й невеликі стабільні приятельські групи (від 2-3 осіб до 4-5). У даний період здійснюється активна побудова приятельських взаємин. Набуття навичок соціальних контактів у спільноті інших дітей і уміння знаходити приятелів є однією із головних задач персонального розвитку на цьому етапі. До кінця молодшого шкільного віку відбувається якісна перебудова міжособистісних стосунків та їх усвідомлення. Іноді, спілкування, що зародилося у початковій школі може тривати 10-20 і більше років.

Висновки до першого розділу

Отже, аналізуючи науково-теоретичні аспекти проблеми міжособистісного спілкування молодших школярів можна дійти наступних висновків, спілкування – складний, багатокомпонентний процес встановлення і розвитку взаємин між особами, що зумовлюється вимогами колективної діяльності й вміщує обмінювання відомостями, побудову спільної стратегії взаємодії, сприйняття і взаєморозуміння інших людей. Спілкування – це соціальне явище, що з'явилося у результаті еволюції суспільно-трудова діяльності. Суспільна сутність комунікації прослідковується у її сенсі, призначенні, типології, стилях і мотивації. Спілкування завжди супроводжує практичну взаємодію людей (праця, навчання, гра тощо) і здійснює планування, виконання і перевірку їхніх дій. Одночасно воно задовольняє потребу особистості у взаєминах з іншими, що призводить до виникнення почуття задоволення. Процес комунікації оцінюється за такими критеріями, як ефективністю спілкування та ступінь задоволення потреби у виявленні власних почуттів. В індивідуальному розвитку особистості потреба у спілкуванні має соціально-вибірковий характер.

У психолого-педагогічній літературі проблемі дослідження окремих аспектів спілкування присвячені праці таких вітчизняних і закордонних науковців, як Б. Ананьєв, Г. Андрєєва, І. Бех, О. Бодальов, М. Боришевський, К. Бюлер, Л. Виготський, О. Запорожець, Д. Ельконін, М. Каган, З. Карпенко, І. Кон, М. Лісіна, О. Леонтьєв, Б. Ломов, Дж. Морено, Б. Паригін, П. Петровська, Л. Резніков, С. Рубінштейн, А. Урсуд, Дж. Фурст, Т. Яценко та інших дослідників.

Молодший шкільний вік – етап благодворних змін і метаморфоз. Дитина розвивається як активний суб'єкт, який пізнає навколишній світ і самого себе, набуває власного досвіду. У молодшому шкільному віці дитина інтенсивно засвоює навички комунікації. Зі вступом до школи вона вступає у процес міжособистісної взаємодії з учителями та ровесниками. Протягом вікового

періоду ця взаємодія характеризується певною динамікою і закономірностями розвитку. Потреба у комунікації з ровесниками у молодшому шкільному віці перевершує всі інші, стає провідною. Дорослий поступово втрачає свій авторитет, збільшується роль однолітків і дитячої спільноти. Діти мають потребу один в одному та віддають перевагу спілкуванню з ровесниками. Структура спілкування молодших школярів нестійка і рухлива. Переважають ситуативні контакти з ровесниками у конкретних видах діяльності, організовуються ситуативні ігрові спільноти та невеликі стабільні приятельські групи (від 2-3 осіб до 4-5). У даний період здійснюється активна побудова приятельських взаємин. Набуття навичок соціальних контактів у спільноті інших дітей і вміння знаходити приятелів є однією із головних задач персонального розвитку на цьому етапі. До завершення молодшого шкільного віку відбувається якісна перебудова міжособистісних взаєностосунків та їх усвідомлення.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Методи та процедура емпіричного дослідження

Головним завданням нашого емпіричного дослідження було дослідити психолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування учнів молодшого шкільного віку, зробити аналіз та інтерпретацію його результатів.

Емпіричне дослідження включало декілька етапів. На підготовчому етапі відбувався аналіз теоретичного матеріалу з обраної проблематики дослідження. На наступному етапі дослідження проводився збір діагностичного матеріалу. Черговий етап передбачав кількісну і якісну обробку отриманих результатів, тобто підрахунок балів за тестовими ключами та виявлення відповідних особливостей, рівнів і ступенів досліджуваних явищ. На подальшому етапі проводилася інтерпретація отриманих результатів та підбивалися підсумки.

Поперечний зріз – є формою проведення дослідження. Обрано експериментальну вибірку у кількості 20 осіб, що включала представників жіночої (9 особи) і чоловічої (11 осіб) статі. Оскільки у вибірці представлена не однакова кількість хлопців і дівчат, то робити гендерне порівняння результатів діагностики не коректно. Вік досліджуваних становив 8 – 9 років, це молодші школярі за вітчизняною віковою періодизацією. Вибірка була організована за добровільної згоди дітей. Базою для проведення діагностичних досліджень був обраний Богданівський НВК загальноосвітня школа I-III ступенів, ЗДО Шосткинського району Сумської області. Дослідження проводилося дистанційно, через соціальні мережі Viber, Telegram, Google Meet тощо та шляхом індивідуальної діагностики (під час змішаного навчання).

Проаналізувавши наявний діагностичний інструментарій ми обрали для дослідження наступні методики: 1) методика «Мозаїка» (Додаток А); 2) тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей» (Додаток Б); 3) тест «Уміння спілкуватися» (Додаток В); 4) тест «Уміння слухати» (Додаток Г). Ці методики є валідними та надійними відносно предмету дослідження, на це вказує їх теоретичне й апробаційне обґрунтування.

Така кількість діагностичного інструментарію обумовлена їхнім змістом, орієнтованого на отримання конкретного спектра інформації про особливості міжособистісного спілкування молодших школярів, а також з метою розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності міжособистісного спілкування учнів початкових класів.

Об'єктивність отриманих даних досягалася шляхом анонімного опитування. Стимульний матеріал – бланки методик у Googl формі. Перед дослідженням, для з'ясування можливих негативних реакцій молодших школярів і вироблення відповідної форми реагування була проведена бесіда з респондентами та класоводом. Діагностичний етап був проведений і дистанційно та у змішаній формі, але ми намагалися максимально вмотивувати учнів на роботу, не застосовуючи примусу, з метою запобігання бездумного заповнення тестових бланків.

Методика «Мозаїка» (Т.А. Абрамової) використовується головним чином для вивчення особливостей міжособистісних взаєностосунків між дітьми в групі однолітків. Вона спрямована на виявлення емоційного захоплення діяльністю ровесників і реакції на його заохочення або покарання дорослим. Ця діагностична методика дозволяє дослідити ступінь цікавості до однолітка; рівень емоційного залучення дитини до дій ровесників та характер участі у таких діях; характер і ступінь прояву емоційного співчуття до однолітків; особливості реакції на оцінку партнера; характер і ступінь вияву прояву форм

поведінки в ситуації, коли дитина стоїть перед вибором діяти «на користь іншого» або «на власну користь».

Дитині пропонують скласти мозаїку, яка адаптована до її віку. За її діями спостерігають дорослий і ровесник. У першій серії проведення методики дорослий негативно оцінює дії дитини: виказує свої сумніви, повідомляє іншому учаснику про те, що у його товариша поки не виходить скласти мозаїку, це у нього погано виходить. Під час цього дорослий спостерігає за реакцією свого співбесідника. У другій серії проведення методики дорослий, навпаки, починає хвалити дитину, яка намагається довести розпочату справу до кінця і фіксує реакції іншого респондента.

Після закінчення роботи першим учнем, роботу починала виконувати друга дитина. Для підсилення напруження ситуації використовується мотив змагання: дітям повідомляють, що вони складають мозаїку на час, хто швидше.

Обробка результатів проведеної методики оцінюється за наступною шкалою: повна відсутність емоційного відношення до однолітка, байдужість; низький ступінь емоційного залучення (захоплення); середній ступінь емоційного залучення (захоплення) та високий ступінь емоційного залучення (захоплення). Прояви емоційного залучення (захоплення) іншим учасником оцінювалася за наступними критеріями: позитивні, нейтральні й негативні прояви уваги до однолітків.

Отже, у методиці «Мозаїка» фіксуються ступінь емоційного залучення (захоплення) діями та переживаннями товариша (оцінюється за відповідною шкалою), знак (позитивний, негативний або нейтральний) та ставлення дитини до однолітка у ситуації успіху чи невдачі (адекватний, неадекватний або байдужий характер).

Тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей» спрямований на дослідження: а) вміння чітко та швидко налагоджувати товариські контакти та впливати на людей; б) прагнення розширити

комунікацію, участь у групових заходах; в) прагнення виявляти ініціативу. Тест складається із 10 запитань, на які потрібно дати відповідь «так» або «ні». Коефіцієнт комунікативних або організаторських здібностей K – це відношення кількості відповідей, що збігаються з ключем до числа 10: $K = x/10$. Оцінювальний коефіцієнт (K) є первинною кількісною характеристикою наслідків діагностики. Для якісної стандартизації підсумків діагностики користуються шкалами оцінок, в яких конкретному діапазону кількісних показників K відповідає конкретна оцінка: 1 - низький рівень, 2 – рівень нижче середнього, 3 – середній рівень, 4- високий рівень, 5 – дуже високий рівень.

Тест «Уміння спілкуватися» використовується з метою діагностики комунікативних навичок. Він складається з одинадцяти запитань, на які необхідно відповідати «так» чи «ні». Методика є достатньо простою та оперативною. Уміння спілкуватися оцінюється за сумою набраних оптантом балів, відповідно ключа. Згідно з підрахунками визначають, які особливості комунікативних навичок притаманні респонденту.

Мистецтво спілкування – це не тільки уміння говорити, а й уміння слухати й чути. Тест «Уміння слухати» дозволяє оцінити навички ефективного слухання, коли одночасно потрібно сприймати і зміст, і контекст, і настрій співбесідника. Методика складається із 16 питань, на які потрібно швидко, не надто замислюючись, відповісти «так» чи «ні». Обробка результатів полягає у загальному підрахунку балів, відповідно до ключа тесту. За сумою набраних балів оцінюються навички ефективного слухання оптанта.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Для вивчення міжособистісних взаєностосунків молодших школярів ми використали методику «Мозаїка» (Т.А. Абрамової). У результаті дослідження ми аналізували наступні параметри: емоційне захоплення діяльністю іншого

ровесника, емоційне ставлення до нього, тобто здатність до співчуття співпереживання.

Емоційне захоплення діяльністю ровесника ми оцінювали за відповідною шкалою. За результатами діагностики ми склали наступну таблицю.

Таблиця 2.1.

Ступінь прояву емоційного захоплення діяльністю ровесника

Ступінь виявлення емоційного захоплення	Відсоткове значення показника
Повна відсутність емоційного ставлення до ровесника	15 %
Низький ступінь емоційного захоплення	20 %
Середній ступінь емоційного захоплення	45 %
Високий ступінь емоційного захоплення	20 %

Отже, в учнів третього класу переважним є середній ступінь емоційного захоплення діяльністю ровесників (45 %). Такі діти спостерігають за діяльністю ровесників, захоплюються їхньою роботою. Переживають, але все ж таки значну частину уваги приділяють власній діяльності. Низький та високий ступені емоційного захоплення діяльністю однолітків набрали однакову кількість відсотків по 20% відповідно. Учні з низьким ступенем емоційного захоплення не цікавлять дуже діяльністю інших школярів. Лише час від часу можуть поглядати у бік однолітка. Діти з високим ступенем емоційного ставлення уважно слідкують за діяльністю ровесника, співпереживають йому іноді, навіть, забуваючи про власні переживання та дії. Серед респондентів були діти з повною відсутністю емоційного захоплення діяльністю ровесника (15 %). Такі школярі характеризуються байдужістю до діяльності іншої дитини та оцінки цієї діяльності дорослим.

Під час проведення дослідження ми з'ясували, що молодші школярі не завжди позитивно ставляться до однолітків у процесі виконання ними

конкретної діяльності, навіть при високому ступені емоційного захоплення діяльністю ровесника. Тому для оцінки проявів емоційного ставлення до ровесника ми використали наступні критерії: позитивний, нейтральний й негативний прояви уваги до однолітків. За результатами дослідження, ми отримали наступні дані: позитивні прояви спостерігаються у 30 % респондентів. Вони виявляються у підтримці іншого учасника, співчутті, наданні допомоги тощо. Такі учні захищали свого товариша («Ну чому, він не вміє! Все вміє, все зробить!»), раділи його успіхам («От молодець! Зразу зрозумів!»), підтримували його («Не хвилюйся!» «Не поспішай!» «Я теж хвилювався, у мене теж не одразу виходило. А потім заспокоївся і зразу все зробив правильно. Все вийшло як треба.»). Тобто, таку реакцію школярів на схвалення або осуд дій ровесників можна назвати адекватною. Учень не погоджувався з негативною оцінкою, переконував дорослого, що товариш все виконує правильно, що він обов'язково впорається, шукав виправдовуючі аргументи, підтримував тощо. Негативні прояви спостерігалися у 50 % опитаних. Такі учні не надавали допомогу учаснику, навіть, якщо їх і просили про це. Вони засмучувалися через успіх інших, проявляли невдоволення, заздрість, іронію («Ох, голова – два вуха!»), перебільшували свої успіхи («У мене, звичайно, краще виходило!» «Я швидше зробив. І помилок у мене не було!»). Тобто, таку реакцію школярів на схвалення або осуд дій ровесників можна назвати неадекватною. Зазвичай, учні відчували радість під час осуду дій товариша, погоджувалися з негативною оцінкою дорослого, у них погіршувався настрій у разі успіху однолітка тощо. Нейтральні прояви були притаманні 20 % учнів. Їхні емоційні прояви не мали яскраво вираженого емоційного відтінку. Такі діти були пасивні, на ситуацію реагували не активно або просто посміхалися, але у тому що відбувалося участі не брали. Тобто, таку реакцію школярів на схвалення або осуд дій ровесників можна назвати байдужою. Такі учні, зазвичай, не звертали увагу ні на товариша, ні на дорослого, вони були зосереджені на собі.

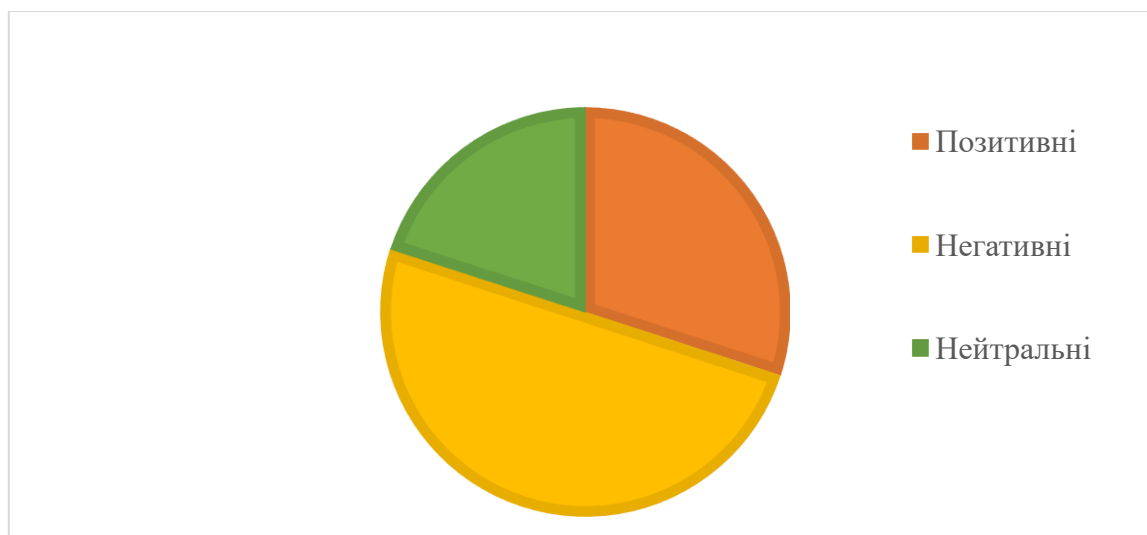

Рис. 2.1. Прояви емоційного ставлення до ровесника

Отже, можна зробити висновок, що у третьому класі переважають негативні прояви емоційного ставлення до однолітків у процесі виконання ними діяльності. Вони характеризуються тим, що школярі погоджуються з негативною оцінкою діяльності товариша, яку дає дорослий, іронізують над ним, засмучуються через успіхи інших учасників, сміються з їхніх невдач, проявляють хвалькуватість тощо.

З метою діагностики вміння налагоджувати товариські контакти, проявляти ініціативу у розширенні комунікації ми провели тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей». Узагальнюючи результати, тесту можна зробити наступний висновок: дуже високий рівень комунікативних здібностей ми не діагностували у жодного учня третього класу. Тобто, у цьому віці діти ще не здатні швидко орієнтуватися у складних ситуаціях, проявляти невимушену поведінку у новому колективі чи незнайомій компанії, самостійно приймати рішення, відстоювати наполегливо власну думку. Високий рівень комунікативних здібностей ми діагностували у 30 % респондентів. Такі діти ініціативні, швидко знаходять нових друзів, не розгублюються у новій ситуації, постійно намагаються розширити коло знайомих, полюбляють колективні ігри, справи тощо. Середній рівень комунікативних здібностей ми діагностували у

35% респондентів. Такі учні прагнуть до контакту з іншими однолітками, не обмежують коло своїх товаришів тільки однокласниками чи іншими категоріями, але потенціал їх комунікативних схильностей не відрізняється високою стійкістю. Тому дітям потрібна подальша корекційна робота з формування та розвитку цих якостей особистості. Рівень комунікативних здібностей нижче середнього ми діагностували у 25 % респондентів. Ці школярі особливо не прагнуть до спілкування, обмежують свої знайомства, зазнають труднощів у встановленні контактів з оточуючими, важко переживають образи, не відстоюють власну думку, почувають себе скуто у новій компанії чи колективі, у вільний час люблять бути на самоті, майже не виявляють ініціативу, уникають прийняття самостійних рішень. Низький рівень комунікативних здібностей ми діагностували у 10 % респондентів. Такі діти замкнуті, не говіркі, пасивні у комунікації, віддають перевагу самотності, у них майже немає друзів.

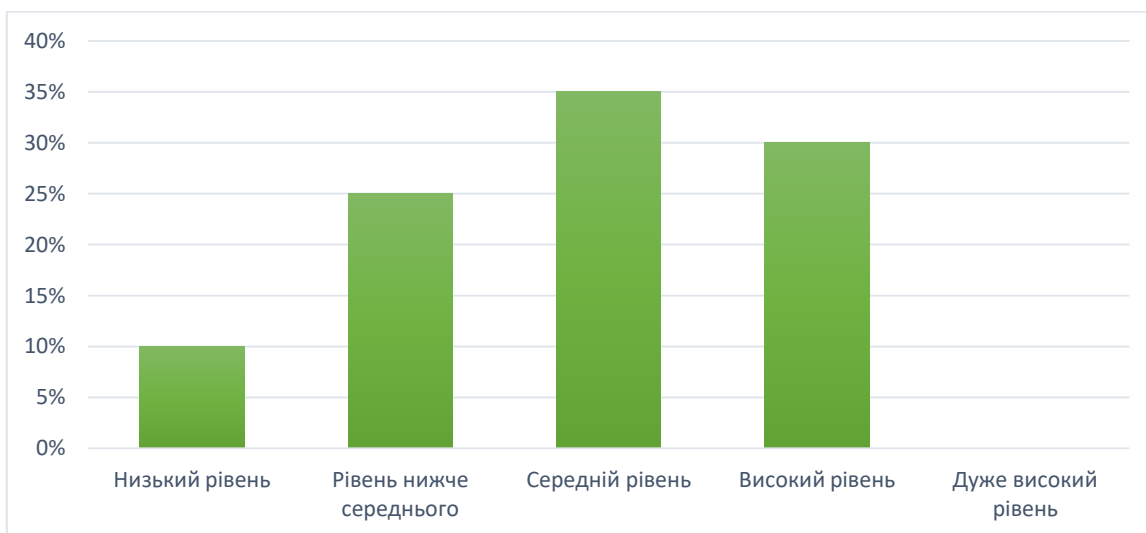

Рис. 2.2. Комунікативні уміння, навички і здібності

Отже, можна зробити висновок, що у учнів третього класу переважає середній рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей. Їхній комунікативний потенціал не характеризується високою стійкістю. Тому

молодші школярі потребують подальшої корекційної роботи з формування та розвитку цих якостей особистості.

З метою діагностики комунікативних навичок ми використали тест «Уміння спілкуватися». За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: з 25 % учнів спілкуватися важко. Ці діти мовчазні з яких не витягнеш ані слова. Скоріше за все вони інтроверти, люблять бути на самоті, ніж у колі однолітків, орієнтуються на власні почуття та власний внутрішній світ, стримані, трохи песимістичні. Або, навпаки, такі школярі занадто комунікабельні, тому оточуючі та друзі намагаються уникати спілкування з ними. 40 % респондентів можна вважати приємними та уважними партнерами по спілкуванню. Вони мають необхідні комунікативні навички. У міжособистісному спілкуванні такі учні спокійні, доброзичливі до однолітків і дорослих, усвідомлюють відповідальність за свої вчинки. Хоча іноді вони бувають розсіяними. Зазвичай це відбувається, коли дитина «не в душі», знервована, без настрою тощо. Однак в такі періоди школяр і не прагне особливої уваги до себе чи то спілкування з ним. З 35 % опитаних приємно спілкуватися. Вони оптимістичні, щирі, мають гарне почуття гумору, невимушені у спілкуванні як зі знайомими, так і з незнайомими людьми. Скоріше за все вони екстраверти, мають багато друзів та знайомих, є «душею компанії», але можуть бути нестриманими, легковажно ставитися до своїх обов'язків.

Отже, можна зробити висновок, що майже половині учнів третього класу притаманні необхідні комунікативні навички. У міжособистісному спілкуванні вони приємні, доброзичливі, хоча трохи неуважні. Тому потребують подальшої виховної роботи з розвитку навичок спілкування.

Міжособистісна комунікація містить у собі два аспекти: уміння говорити, тобто донести певну інформацію до партнера та уміння слухати й чути іншого учасника по спілкуванню. З метою оцінки навичок ефективного слухання ми

провели тест «Уміння слухати». Згідно з проведеною діагностикою, ми можемо зробити наступні висновки: 20% опитаних є гарними слухачами. Вони ніколи не переривають співрозмовника, щоб висловитися самому, не керуються упередженнями стосовно партнера по комунікації, вміють виділити головне у його монолозі. Власний емоційний стан не заважає уважно слухати, навіть тоді, коли не дуже подобається. З такими дітьми подобається спілкуватися одноліткам та дорослим. 35% респондентів нерідко проявляють уміння слухати партнера. У разі набридливого чи то нудного спілкування намагаються тактовно перервати монолог і закінчити комунікацію. Але іноді дозволяють собі перервати монолог товариша, щоб вставити своє «вагоме» слово. 45% опитаних можна назвати не дуже гарними слухачами. Вони постійно переривають свого співбесідника, не дають висловитися йому до кінця. Через власні емоції правильно не розуміють зміст комунікації, часто відволікаються від основної теми обговорення, особливо якщо ця тема неприємна чи то викликає певні труднощі. Якщо таким дітям не подобається те, про що говорить партнер, то вони перестають його слухати. Іноді школярі можуть зайняти негативну, конфронтаційну позицію стосовно партнера.

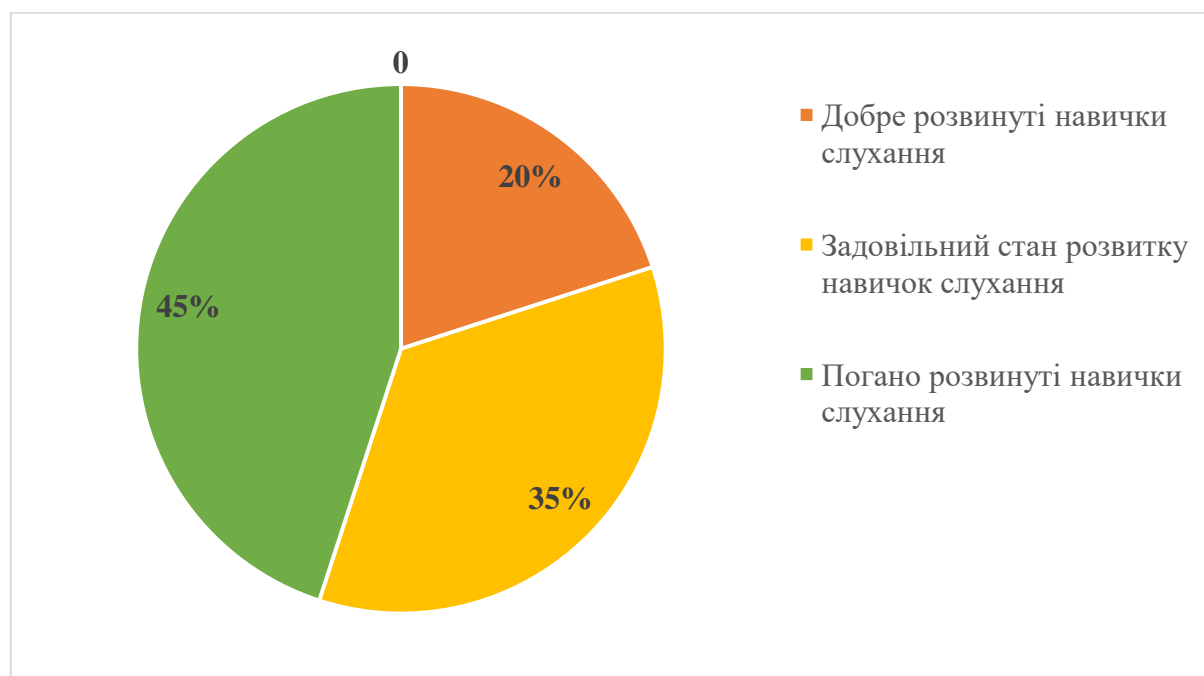

Рис. 2.3. Результати тесту «Уміння слухати».

Отже, можна зробити висновок, що майже у половини учнів третього класу спостерігаються труднощі в опануванні навичками ефективного слухання. Їм потрібно вчитися слухати й чути співрозмовника. Питання тесту можуть слугувати переліком порад для розвитку навичок слухання.

2.3. Рекомендації щодо підвищення ефективності міжособистісного спілкування молодших школярів

Все наше життя проходить в суспільстві. Починаючи з дитинства і до смерті нам щодня доводиться комунікувати з багатьма людьми: не тільки зі знайомими, але і з незнайомими чи то навіть неприємними. Тому у дітей потрібно формувати й розвивати навички спілкування. Саме опанування цими навичками безпосередньо впливає на те, яка буде взаємодія з оточуючими, яскравою, цікавою, плідною, чи навпаки. Головне у міжособистісній комунікації – намагатися зрозуміти та поважати партнера.

Пропонуємо перелік деяких рекомендацій та правил, які будуть сприяти тому, щоб легше і швидше відшукати друзів, підвищити власну популярність, навчать стримувати негативні емоції, підтримувати доброзичливі взаєностосунки з різними людьми.

Кожен школяр повинен дотримуватися наступних правил спілкування:

1. Охайний зовнішній вигляд, доброзичливий настрій, приємна посмішка породжують бажання спілкуватися.
2. Комунікація не можлива без встановлення взаєморозуміння з партнером. Для цього продемонструйте співбесіднику інтерес і готовність до спілкування виразом обличчя і положенням тіла.

3. Зазвичай, спілкуючись, ми не звертаємось до партнера на ім'я. У кращому випадку – скоромовкою. Не заощаджуйте на цьому. Чути власне ім'я вельми приємно співрозмовнику.

4. Виявляйте інтерес до учасників комунікації. Ваш партнер повинен відчувати, що він не байдужий вам. Дізнайтеся чим цікавиться ваш співрозмовник, намагайтеся переводити спілкування в коло його інтересів.

5. Тема спілкування повинна бути цікавою для всіх. У процесі комунікації слід звернути увагу чи зацікавлені учасники вашою розповіддю. Чи це вам тільки здається.

6. Навчайтеся уважно слухати учасників спілкування. Чим уважніші ви слухачі, тим приємніше з вами комунікувати.

7. Ніколи не перебивайте співбесідника, надайте йому шанс повідомити свою думку до кінця. Саме думку, а не фразу чи пропозицію. Не намагайтеся по всяк час говорити.

8. Під час спілкування зберігайте зоровий контакт з партнером, застосовуйте відповідні невербальні засоби (жести, рухи, вираз обличчя, міміку тощо).

9. Не говоріть того, що може образити вашого співбесідника.

10. Проявляйте повагу до думки інших.

11. Не виказуйте до співбесідника зверхності.

12. Менше розказуйте про себе, якщо вас про це не просять. Не вихваляйтеся.

13. Не підглядайте і не підслуховуйте сторонніх розмов.

14. Якщо у певній спільноті у вас з'явилося бажання щось сказати своєму приятелю віч-на-віч, то перетерпіть, поки ви залишитесь на самоті.

15. Ніколи не ведіть мову про відсутніх осіб, а якщо хтось починає подібну бесіду, то не підтримуйте її. А почувши, не переказуйте цієї балаканини, щоб не виглядати пліткарем.

Пропонуємо рекомендації з приводу того, чого потрібно уникати в процесі комунікації:

- Багато не говорити. Не казати спочатку про несуттєве, другорядне, про дрібниці. Не зловживати мімікою та жестами.
- Не набридати порадами. Якщо можливо, уникати критики.
- Не хвилюватися під час спілкування.
- Не бути людиною настрою. Не сваритися.
- Не спілкуватися з партнерами про те, що їм не цікаво. Не міняти надто часто теми бесіди.
- Не говорити довгими реченнями та монотонно.
- Не зловживати часом.

Радимо, чого треба навчитися молодшим школярам і до чого прагнути у процес комунікації:

1. Не хвилюватися і не боятися під час спілкування.
2. Уміти визначати мету спілкування та мати теми для бесіди. Уміти ставити запитання.
3. Говорити спокійно, чітко і тактовно.
4. Скерувати свій настрій в оптимістичному напрямку.
5. Уміти в потрібний момент промовчати. Вчасно іти на компроміс.
6. Навчіться ставити себе на місце іншої людини.
7. Прагнути до доброзичливості у взаємостосунках.
8. Прагнути до справедливості та правдивої оцінки.
9. Прагнути, щоб партнери були задоволені спілкуванням.

Отже, мистецтво спілкування - це наслідок неперервних старань над собою. Але це варте того. Потрібно постійно удосконалювати персональні комунікативні навички, бути відкритими й доброзичливими, виваженими у

словах і діях. Слід пам'ятати, що в житті все залежить тільки від нас самих. Головне – жити у мирі та злагоді з самим собою і з усім світом.

Висновки до 2 розділу

Головним завданням нашого емпіричного дослідження було дослідити психолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування учнів молодшого шкільного віку.

Проаналізувавши наявний діагностичний інструментарій ми обрали для дослідження наступні методики: 1) методика «Мозаїка»; 2) тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»; 3) тест «Уміння спілкуватися»; 4) тест «Уміння слухати». Ці методики є валідними та надійними відносно предмету дослідження, на це вказує їх теоретичне й апробаційне обґрунтування.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. У учнів третього класу переважним є середній ступінь емоційного захоплення діяльністю ровесників (45 %). Такі діти спостерігають за діяльністю ровесників, захоплюються їхньою роботою. Переживають, але все ж таки значну частину уваги приділяють власній діяльності. Низький та високий ступені емоційного захоплення діяльністю однолітків набрали однакову кількість відсотків по 20% відповідно. Учні з низьким ступенем емоційного захоплення не цікавлять дуже діяльністю інших школярів. Лише час від часу можуть поглядати у бік однолітка. Діти з високим ступенем емоційного ставлення уважно слідкують за діяльністю ровесника, співпереживають йому іноді, навіть, забуваючи про власні переживання та дії. Серед респондентів були діти з повною відсутністю емоційного захоплення діяльністю ровесника (15 %). Такі школярі характеризуються байдужістю до діяльності іншої дитини та оцінки цієї діяльності дорослим.

2. У молодших школярів переважають негативні прояви емоційного ставлення до однолітків у процесі виконання ними діяльності. Вони характеризуються тим, що школярі погоджуються з негативною оцінкою діяльності товариша, яку дає дорослий, іронізують над ним, засмучуються через успіхи інших учасників, сміються з їхніх невдач, проявляють хвалькуватість тощо.

3. У третьокласників панівним є середній рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей. Їхній комунікативний потенціал не характеризується високою стійкістю.

4. Майже половині учнів притаманні необхідні комунікативні навички. У міжособистісному спілкуванні вони приємні, доброзичливі, хоча трохи неуважні. Тому потребують подальшої виховної роботи з розвитку навичок спілкування.

5. Майже у половини учнів третього класу спостерігаються труднощі в опануванні навичками ефективного слухання. Їм потрібно вчитися слухати й чути співрозмовника.

Молодшим школярам потрібно розвивати навички спілкування. Саме опанування цими навичками безпосередньо впливає на те, яка буде взаємодія з оточуючими, яскравою, цікавою, плідною, чи навпаки. Ми запропонували перелік деяких рекомендацій та правил, які будуть сприяти тому, щоб легше і швидше відшукати друзів, підвищити власну популярність, навчать стримувати негативні емоції, підтримувати доброзичливі взаєностосунки з різними людьми.

ВИСНОВКИ

Отже, провівши теоретичне та емпіричне дослідження проблеми міжособистісного спілкування молодших школярів можна зробити наступні узагальнення:

1. Спілкування – складний, багатокomпонентний процес встановлення і розвитку взаємин між особами, що зумовлюється вимогами колективної діяльності й вміщує обмінювання відомостями, побудову спільної стратегії взаємодії, сприйняття і взаєморозуміння інших людей. Спілкування – це соціальне явище, що з'явилося у результаті еволюції суспільно-трудова діяльності. Комунікація завжди супроводжує практичну взаємодію людей (праця, навчання, гра тощо), здійснює планування, виконання і перевірку їхніх дій та задовольняє потребу особистості у взаєминах з іншими. В індивідуальному розвитку особистості потреба у спілкуванні має соціально-вибірковий характер.

2. Спілкування як психолого-педагогічна проблема досліджувалася багатьма вітчизняними й закордонними науковцями: Б. Ананьєвим, Г. Андреевою, І. Бехом, О. Бодальовим, М. Боришевським, К. Бюлером, Л. Виготським, О. Запорожецем, Д. Ельконіним, М. Каганом, З. Карпенко, І. Коном, М. Лісиною, О. Леонтєвим, Б. Ломовим, Дж. Морено, Б. Паригіним, П. Петровською, Л. Резніковим, С. Рубінштейном, А. Урсудом, Дж. Фурстом, Т. Яценко та іншими.

3. У молодшому шкільному віці дитина розвивається як активний суб'єкт, який пізнає навколишній світ і самого себе, набуває власного досвіду, інтенсивно засвоює навички комунікації. Зі вступом до школи вона вступає у процес міжособистісної взаємодії з учителями та ровесниками. Протягом вікового періоду ця взаємодія характеризується певною динамікою і закономірностями розвитку. Потреба у комунікації з ровесниками у молодшому шкільному віці перевершує всі інші, стає провідною. Дорослий поступово

втрачає свій авторитет, збільшується роль однолітків і дитячої спільноти. Діти мають потребу один в одному та віддають перевагу спілкуванню з ровесниками. Набуття навичок соціальних контактів у спільноті інших дітей і уміння знаходити приятелів є однією із головних задач персонального розвитку на цьому етапі. До завершення молодшого шкільного віку відбувається якісна перебудова міжособистісних взаємостосунків та їх усвідомлення. Психологи й педагоги відзначають важливу роль спілкування з ровесниками та дорослими у формуванні «Я-образу» школяра.

4. Головним завданням нашого емпіричного дослідження було дослідити психолого-педагогічні особливості міжособистісного спілкування учнів третього класу. Для проведення дослідження ми обрали наступний діагностичний інструментарій: методику «Мозаїка»; тест «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»; тест «Уміння спілкуватися»; тест «Уміння слухати».

5. Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можна зробити наступні висновки:

5.1. В учнів третього класу переважним є середній ступінь емоційного захоплення діяльністю ровесників (45 %). Низький та високий ступені емоційного захоплення діяльністю однолітків набрали однакову кількість відсотків по 20% відповідно. Серед респондентів були діти з повною відсутністю емоційного захоплення діяльністю ровесника (15 %).

5.2. У молодших школярів переважають негативні прояви емоційного ставлення до однолітків у процесі виконання ними діяльності. Вони характеризуються тим, що школярі погоджуються з негативною оцінкою діяльності товариша, яку дає дорослий, іронізують над ним, засмучуються через успіхи інших учасників, сміються з їхніх невдач, проявляють хвалькуватість тощо.

5.3. У третьокласників панівним є середній рівень комунікативних умінь, навичок і здібностей. Їхній комунікативний потенціал не характеризується високою стійкістю.

5.4. Майже половині учнів притаманні необхідні комунікативні навички. У міжособистісному спілкуванні вони приємні, доброзичливі, хоча трохи неуважні.

5.5. Майже у половини учнів третього класу спостерігаються труднощі в опануванні навичками ефективного слухання. Їм потрібно вчитися слухати й чути співрозмовника.

6. Молодшим школярам потрібно розвивати навички спілкування в процесі спеціально організованих занять, використовуючи прийоми та методи активної психологічної взаємодії. Саме опанування цими навичками безпосередньо впливає на те, яка буде взаємодія з оточуючими, яскравою, цікавою, плідною, чи навпаки. Ми запропонували перелік деяких рекомендацій та правил, які будуть сприяти тому, щоб легше і швидше відшукати друзів, підвищити власну популярність, навчать стримувати негативні емоції, підтримувати доброзичливі взаєностосунки з різними людьми.

7. У цілому можна зазначити про підтвердження дослідницької гіпотези – міжособистісне спілкування молодших школярів характеризується наступними психолого-педагогічними особливостями: ступенем емоційного захоплення ровесником, рівнем комунікативних умінь та навичок, опанування навичками ефективного слухання. Завдання поставлені на початку дослідження виконані.

Отже, проблема міжособистісного спілкування молодших школярів є досить актуальною і наше дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми. Перспектива досліджень полягає у детальному вивченні гендерних особливостей міжособистісного спілкування молодших школярів та особливостей комунікації через комп'ютерну мережу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берегова Н., Федорчук П. Вплив сімейного виховання на формування особистості дитини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Випуск 6. С. 10 – 15.
2. Бех І.Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин. *Початкова школа*, 2000. № 5. С.1–3.
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. К. : ІЗМН, 1998. 204 с.
4. Бібік Н. Навчальна взаємодія як чинник соціалізації молодших школярів. *Освіта XXI століття: теорія, практика, перспективи*. Фенікс. 2019. С. 10–12.
5. Боришевський М. Й. Взаємини в учнівському колективі і формування особистості. К. : Генеза, 2004. 180 с
6. Боришевський М. Й. Спілкування в колективі ровесників як фактор розвитку особистості учня. *Початкова школа*. 2010. № 1. С. 9 – 15.
7. Бучківська В. В. Взаємини в дитячому колективі – умова особистісно-орієнтованого педагогічного процесу. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 4. С. 72–76.
8. Варій М.Й. Психологія особистості. К. : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
9. Герлянд Т. Соціальний розвиток молодшого школяра. *Педагогічна газета*. 2006. № 6. С. 8–11.
10. Коробко С. Л., Коробко О. І. Робота психолога з молодшими школярами: методичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2008. 416 с
11. Головань Н. О. Особливості спілкування і відособлення у першокласників. *Психологія: Респ. наук. метод. зб., Вип. 37*. К. 1991. С.61-68
12. Головаха Є.І., Паніна Н.В. Психологія людського взаєморозуміння. К. : 2002. 223с.

13. Гончаренко С.А. Український педагогічний словник. К. : «Либідь», 1997. 376 с.
14. Горбач М.С. Особливості спілкування молодших школярів. *Початкова школа*. 1990. №7. С. 64–65.
15. Горностаї П.П., Титаренко, Т.М. Психологія особистості: словник-довідник. К.: Рута, 2001. 320с.
16. Дубовик С.О. Культура спілкування як складник загальної культури школярів. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 1. С. 9-12.
17. Карнегі Дейл. Як завойовувати друзів та впливати на людей. Харків : ВАТ «Харків, книж. ф-ка ім. М. В. Фрунзе, 2005. 560 с.
18. Концепція Нової Української Школи. [Електронний ресурс] Режим доступу URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
19. Костенко Т.М. Нова українська школа: формування у молодших школярів навичок конструктивного спілкування. / Т.М. Костенко, К.С. Довгопола. Харків : Вид-во «Ранок», 2021. 176 с.
20. Корніяка, О.М. Оптимальне педагогічне спілкування і його культура як передумова особистісного і комунікативного розвитку школярів. *Збірник наукових праць. К.: Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. Психологія*. 2001. Вип. 12. С. 316–322.
21. Корніяка, О.М. Психологія комунікативної культури школяра. К. : Міленіум, 2006. 336 с
22. Кравець В.П. Психолого-педагогічні основи спілкування школярів. Тернопіль: ПП «Рута», 1997. 238 с.
23. Кручек В. А. Психолого-педагогічні засади міжособистісного спілкування : підруч. Київ : ЦП «Компринт», 2016. 292 с.
24. Кузьмінська Т. В. Вплив педагогічних методів на розвиток соціального інтелекту учнів початкової школи. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2017. Вип. 3. С. 76-81.

25. Мальцева М. В. Гармонізація міжособистісних стосунків молодших школярів з різних за економічним статусом сімей. *Науковий вісник Чернівецького університету. Сер.: Педагогіка і психологія* : зб. наук. пр. Вип. 743. Чернівці, 2015. С. 145–150. 3

26. Мальцева М. В. Детермінанти міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ : Фенікс, 2012. Т. XII, вип. 15, ч. II. С. 211–218.

27. Міщук Т. Стосунки молодших школярів, вплив анімаційної продукції. *Психолог.* 2010. № 25. С. 27–31.

28. Онопрієнко О. В. Психолого-педагогічний портрет сучасного школяра як орієнтир для створення онлайн-ресурсів. *Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення. ПНПУ імені В.Г. Короленка.* 2022. С. 30–32.

29. Онуфрієва Л. А., Чайковська О. М. Психологія міжособистісних взаємин та комунікації: навчально-методичний посібник. Кам'янець Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2021. 128 с.

30. Петрук Оксана Особливості сучасних молодших школярів: орієнтири для навчальної взаємодії. *Український педагогічний журнал* . 2024. №1. С. 132 – 140.

31. Пісоцький В.П., Горянська А.М. Психічний розвиток та формування особистості в онтогенезі: навчальний посібник. К.КНТ, 2019. 144с

32. Поліщук В.М. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. Вид. 3-тє, виправ. Суми : Університетська книга, 2010. 352 с

33. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П.П. Горностая. К. : Рута, 2001. 320 с.

34. Психологія особистості: підручник для студ. вищ. навч. закл. Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Київ: Вид-во ТОВ «КММ», 2017. 296 с
35. Рогов Е. И. Психология общения. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. 178 с.
36. Розвиток особистості учня в процесі спілкування. / М.І. Боришевский та ін. Київ : Вища шк., 1985. 174 с.
37. Руденко Л. Роль спілкування у формуванні соціально орієнтованої особистості. *Pedagogika katolicka: czasopismo katedry pedagogiki katolickej KUL wStalowej Woli*. 2012, № 11 (2) . С. 156-163.
38. Савенкова Л.О. Комунікативні процеси у навчанні. К. : КДЕУ, 1996. 120 с.
39. Семиченко В. А. Психологія спілкування. К. : «Магістр - S», 1997. 152 с.
40. Сідун М.М. Особливості процесу спілкування молодших школярів у шкільному колективі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2017. Випуск 1 (40). С. 259-261.
41. Слесик К.М. Психолого-педагогічні основи формування комунікативних умінь молодших школярів у позакласній роботі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки*. 2002. Київ-Запоріжжя. Вип. 23. С. 117-120.
42. Тернопільська В.І. Шляхи виховання соціально комунікативної культури молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 10. С. 9-12.
43. Філоненко М.М. Психологія спілкування. Короткий термінологічний словник. Westudents підручники для студентів.[Електронний ресурс]: <https://westudents.com.ua/glavy/80827-korotkiy-termnologchniy-slovník.html> 11.

44. Цимбалюк І.М. Психологія спілкування. К. : ВД «Професіонал», 2004. 670 с
45. Шалагінов, Б. Сучасний український учень як суб'єкт літературної освіти. *Література. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва*. Навчальна книга; Богдан. 2011. С. 112–117.
46. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Х. : Прапор, 2009. 632 с.
47. Щербан Т. Д. Психологія навчального спілкування. К.: Міленіум, 2004. 364.

ДОДАТОК А

Методика «Мозаїка»

Ця методика спрямована головним чином на виявлення емоційної залученості до діяльності однолітка та реакції на його заохочення та осуд дорослим. Вона дозволяє, з одного боку, виявити ступінь інтересу до однолітка та емоційної співучасті у його діях, з другого – характер реакцію оцінку партнера.

Одній дитині пропонувалося скласти мозаїку, адаптовану до її віку. За діями дитини спостерігали дорослий та одноліток. У першій частині експерименту дорослий давав негативну оцінку діям дитини - висловлював свої сумніви, говорив іншому учню про те, що його товаришу поки що не вдається скласти мозаїку, що у нього це погано виходить, і спостерігав за реакцією свого співрозмовника. У другій частині експерименту дорослий, навпаки, починав хвалити дитину, яка намагається довести розпочату справу до кінця і все-таки скласти мозаїку. Тут також фіксувалися реакції іншого випробуваного.

Після того, коли перша дитина справлялася із завданням, інша починала його виконувати. Для більшого напруження ситуації було введено змагальний мотив: дітям повідомлялося, що вони збирають мозаїку на час (хто швидше).

При обробці результатів, отриманих під час проведення цієї методики, ступінь прояву емоційної залученості до діяльності та переживань іншої дитини оцінювався за *наступною шкалою*:

0 балів - повна відсутність емоційного ставлення до однолітка, байдужість;

1 бал - низький ступінь емоційної залученості (короткі уривчасті погляди у бік однолітка);

2 бали - середній ступінь емоційної залученості (дитина захоплена переживаннями, діяльністю однолітка, але й значну частину уваги приділяє своїй діяльності);

3 бали - високий ступінь емоційної залученості (дитина співпереживає почуттям однолітка, більше зайнята його роботою, забуваючи про свої переживання, про свою діяльність).

Для виявлення виразності емоційної залученості було запроваджено *критерій її знаку*: позитивні, нейтральні і негативні прояви уваги до іншої дитини різних експериментальних ситуаціях.

Позитивними проявами вважалася підтримка однолітка, співучасть. Надання допомоги, підказки товаришу тощо. Такі діти захищали свого товариша («Ну чому, вона вміє!»), раділи його успіхам («Ну ось, молодець, одразу зрозумів!»), підтримували його («Не хвилюйся, я теж хвилювався і тому в мене теж не виходило»). До *негативних* проявів емоційної залученості були

віднесені ненадання допомоги незважаючи на пряме прохання, роздратування через успіх однолітка, невдоволення, іронію («Так, голова – два вуха!»), піднесення своїх успіхів («У мене, звичайно, краще виходило!», «Я швидше зробив» та інші), заздрість. *Нейтральними* вважалися прояви, які не мали яскраво вираженого характеру. Такі діти, зазвичай, були пасивні, на ситуацію реагували слабо, або просто сиділи з усмішкою, але участі у тому що відбувалося не брали.

Реакція дітей на заохочення та осуд дій однолітка визначалася *адекватною*, коли дитина не погоджувалась з негативною оцінкою (переконувала дорослого, що його товариш робить все правильно, що він обов'язково впорається, шукав виправдувальні аргументи, підбадьорював його тощо.). *Неадекватною* вважалася радість при засудженні дій товариша, згода з негативною оцінкою дорослого та прикрість побачивши успіх товариша (зниження настрою, явне невдоволення успіхом, хвастощі, демонстративне ігнорування тощо). *Байдужою* вважалася реакція, коли дитина не звертала уваги ні на товариша, ні на дорослого, а була зайнята лише собою.

Таким чином, у цій методиці фіксувалися ступінь емоційної залученості до дій та переживань товариша (яка оцінювалася за наведеною шкалою), знак (позитивний, негативний чи нейтральний) та ставлення дитини до однолітка у ситуації успіху та неуспіху останнього (воно могло мати адекватний, неадекватний та байдужий характер).

Джерело: Збірник діагностичних методик «На допомогу вихователю СРЦ з вивчення міжособистісних стосунків молодших школярів», липень 2017 :

[Електронний ресурс] : [Режим доступу] : <https://nsportal.ru/detskii-sad/vospitatelnaya-rabota/2017/07/24/sbornik-diagnosticskih-metodik-v-pomoshch>

ДОДАТОК Б

Тест для молодших школярів «Виявлення комунікативних умінь, навичок і здібностей»

Методика виявляє комунікативні вміння, навички та здібності особистості:

- вміння чітко та швидко налагоджувати товариські контакти з людьми;
- бажання розширити контакти, участь у групових заходах;
- вміння впливати на людей;
- бажання проявляти ініціативу.

Інструкція: Перед вами 10 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповідь «так» або «ні».

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи довго турбує Вас почуття образи на своїх товаришів?
3. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?

4. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або за яким-небудь іншим заняттям, ніж з людьми?
5. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
6. Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії (колективи)?
7. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути наодинці?
8. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?
9. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?
10. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

Обробка результатів:

Комунікативні схильності: Так – 1, 3, 5, 8, 10. Ні – 2, 4, 6, 7, 9.

Коефіцієнт комунікативних або організаторських здібностей K – це відношення кількості відповідей, що співпадають з ключем до числа 10: $K = x/10$.

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських здібностей, близькі до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (K) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників K відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилася рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 за шкалою організаторських здібностей. Користуючись формулою, вираховуємо: $K(\text{ком.}) = 9/10 = 0,9$.

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських здібностей.

Шкала оцінок комунікативних здібностей

Коефіцієнт	0-0,2	0,3-0,4	0,5-0,6	0,7-0,8	0,9-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче	Середній	Високий	Дуже високий

		середнього			
--	--	------------	--	--	--

Інтерпретація результатів:

Якщо Ви отримали оцінку «1», Вам властивий низький рівень комунікативної діяльності.

Для тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, відчуваєте себе скуто в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, важко переживаєте образи.

Якщо Ви отримали оцінку «3», для Вас характерний середній рівень комунікативних здібностей Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних схильностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних здібностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих.

Якщо Ви отримали оцінку «5», Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних здібностей, для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко відчуваєте себе в незнайомій компанії, любите колективні справи.

ДОДАТОК В**Тест «Уміння спілкуватися»**

1. Чи любиш ти слухати більше, ніж говорити?
2. Чи завжди ти можеш знайти тему для розмови навіть з малознайомою людиною?
3. Чи завжди ти уважно слухаєш співрозмовника?
4. Чи любиш давати поради?
5. Якщо тема розмови не цікава тобі, чи покажеш ти це співрозмовникові?
6. Чи дратуєшся ти, коли тебе не слухають?
7. Чи є у тебе власна думка з будь-якого питання?
8. Якщо тема розмови тобі малознайома, чи станеш ти розвивати її?
9. Чи любиш ти бути в центрі уваги?
10. Чи є хоча б три предмети, у яких ти добре розбираєшся і маєш міцні знання?

11. Чи гарний ти оратор?

Постав собі по одному балу за відповідь «так» на питання 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

Результати:

1-3 бали. На жаль, спілкуватися з тобою у край важко і неприємно. Чи ти мовчун, з якого не витягнеш ані слова, чи ти, навпаки, такий товариський, що оточуючі тебе друзі намагаються уникати спілкування. Прийми це до уваги!

4-9 балів. Ти, здебільшого, приємний і уважний співрозмовник, хоча іноді буваєш і досить розсіяним. Найчастіше це відбувається тоді, коли ти не в дусі, однак, саме в цей час ти і не вимагаєш особливої уваги до своєї персони.

9-11 балів. З тобою на рідкість приємно спілкуватися! Друзі просто не можуть без тебе обійтися. Ти – душа будь-якої компанії! От тільки постає питання – чи щирий ти з друзями або просто відіграєш роль?

ДОДАТОК Г

Тест «Уміння слухати»

Багато із нас не вміють слухати та не чують, що їм говорять. Чи є у тебе таке вміння? Дай відповіді на питання цього тесту.

Інструкція: У тесті 16 запитань. Обери відповідь «так» чи «ні», яка описує Вашу поведінку у вказаних ситуаціях

1. Чи не чекаєш ти нетерпляче, поки співрозмовник завершить говорити і дасть висловитися тобі?
2. Чи не поспішаєш ти прийняти рішення до того, як зрозумієш проблему?
3. Чи не чуєш ти лише те, що тобі подобається?
4. Чи не заважають тобі слухати виникаючі по ходу бесіди емоції?

5. Чи не починаєш ти думати про стороннє, коли говорять інші?
6. Чи не запам'ятовуєш ти замість основних моментів бесіди що-небудь несуттєве?
7. Чи не заважає тобі слухати упередження проти співрозмовника або теми бесіди?
8. Чи припиняєш ти слухати, якщо тобі важко зрозуміти предмет розмови?
9. Чи займаєш ти негативну позицію, коли слухаєш?
10. Чи буває, що ти тільки прикидаєшся, що слухаєш?
11. Чи ставиш ти себе на місце співрозмовника, щоб зрозуміти, що змусило його розповідати це?
12. Чи враховуєш ти, що ви зі своїм співрозмовником можете обговорювати те саме питання з різних аспектів?
13. Чи розумієш ти, що для тебе і твого співрозмовника слова можуть мати різний сенс? 1
4. Чи намагаєшся ти зрозуміти, чи викликана суперечка розходженням точок зору або ж різною постановкою питання?
15. Коли ти слухаєш іншого, чи уникаєш ти його погляду, чи не дивишся ти в кут або по сторонах?
16. Чи виникає в тебе нездоланне бажання перервати співрозмовника, почати говорити за нього, зробити за нього висновки?

Ключ до тесту.

Кожна відповідь: так - 0 очок; ні - 1 очко; але за відповіді "ні" у питаннях 11, 12, 13, 14 - також 0 очок.

Підрахуйте загальну суму набраних балів.

11-12 балів. Ви вмiєте досить добре слухати партнера. Чи не керуючись упередженнями стосовно нього, звертаєте увагу на головне в його монологi. Вашi власнi емоцiї не заважають уважно слухати навить те, що вам не дуже

подобається. Багато хто любить спілкуватися з вами, оскільки ви даєте їм, нерідко дуже докладно, «поплакатися в жилетку». Ви ніколи не перериваєте співрозмовника, щоб висловитися самому, не робите з того, про що він говорить, висновків за нього.

9-10 балів. Нерідко ви проявляєте вміння слухати партнера. Навіть якщо у вас є упередження по відношенню до партнера, ви можете на деякий час стати вище їх, щоб дослухати його до кінця. Якщо партнер вам набрид, ви намагаєтеся дуже тактовно перервати його виліву і закінчити спілкування з ним. Іноді ви все ж дозволяєте собі перервати партнера, для того щоб вставити своє «вагоме» слово.

Менше 8 балів. Ви, на жаль, ще не навчилися слухати свого партнера по спілкуванню. Постійно перериваєте його, не даєте йому висловитися до кінця. Якщо вам не подобається те, про що говорить партнер, перестаєте слухати його. Нерідко вам суттєво заважають емоції або упередження у правильному розумінні змісту того, про що вам говорять. Іноді ви можете зайняти негативну, конфронтаційну позицію по відношенню до партнера, відволікаєтесь від основного питання обговорення, особливо якщо при цьому намічаються які-небудь труднощі.

ДОДАТОК Д

Пам'ятка для спілкування з молодшими школярами

1. Налагодьте довірливі партнерські стосунки з дитиною. Будьте доброзичливим радником та людиною, яка підтримує дитину, може пояснити, розповісти. Продовжуйте повсякденну роботу з формування та закріплення навичок культури спілкування.

2. Використовуйте для закріплення наявних навичок поведінки та формування нових ситуацій повсякденного життя. Знайдіть разом з дитиною час на роздуми над ситуаціями, які виникають щоденно. Окрім того, не забувайте багато читати, спостерігати, обмінюватися думками. Зараз дитина «вбирає» в себе інформацію, ніби будуючи зразок еталонної поведінки. Включаючи у життя дітей

нові правила, пильно стежте за їх виконанням, виявляючи й усуваючи причини негативних проявів та вчинків дітей, коригуючи дитячу поведінку.

3. Вживайте самі та навчайте дитину користуватися словами ввічливого звертання. Станьте для дитини зразком поведінки. Але ніколи не наголошуйте на особистій досконалості. Вчіть дитину спостерігати, діяти та аналізувати події, робити висновки, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

4. У спілкуванні з дитиною використовуйте народну мудрість (прислів'я, приказки), пропонуйте дітям посильні доручення.

5. Підтримайте дитину. Потрібно усвідомити необхідність узгодження вимог з конкретними правилами поведінки дитини. Треба особливо ретельно продумувати поведінку дитини під час перебування в громадських місцях, поїздки у транспорті тощо. Всебічно підтримуйте прагнення дитини до спілкування з однолітками.

6. Допоможіть дитині подолати сором'язливість, чи, навпаки, стримувати активність заради дружніх стосунків з однолітками